

IKER
GAZTE
NAZIOARTEKO
IKERKETA EUSKARAZ

V. IKERGAZTE

NAZIOARTEKO IKERKETA EUSKARAZ

2023ko maiatzaren 17, 18 eta 19a
Donostia, Euskal Herria

ANTOLATZAILEA:
Udako Euskal Unibertsitatea (UEU)

Aitortu-PartekatuBerdin 3.0

GIZARTE ZIENTZIAK ETA ZUZENBIDEA

Jarraitutasunak eta hausturak:
1891. eta 1918. urte arteko
pentsamendu sozialista
alemaniarrari eta errusiarrari
gainbegirada kritikoa

Nahia Santander Altamira

177-185 or.

<https://dx.doi.org/10.26876/ikergazte.v.02.22>

ANTOLATZAILEA:

BABESLEAK:

LAGUNTZAILEAK:

Jarraitutasunak eta hausturak: 1891. eta 1918. urte arteko pentsamendu sozialista alemaniarrari eta errusiarrari gainbegirada kritikoa

Nahia Santander Altamira
Politika eta Administrazio Saila, UPV/EHU

nahiasantander1102@gmail.com

Laburpena

Europako tradizio sozialistak definizio eta sakontze saiakera gorabeheratsuak ezagutu zituen XIX. mendearen bukaeran eta XX. mendearen lehen bi hamarkadetan. Mugimendu horren hedatzea talka ideologikoz beterikoa izan zen eta askotariko proposamenak bildu izan zituen. Botere politikoaren ulerkeraren inguruan eta estatuarekiko jarreraren inguruan egituratu dira buruzagi politikoaren arteko jarraitutasun eta hausturarik nabarmenenak.

Hitz gakoak: boterea hartzea, iraultza, estatua, parlamentarismoa, instituzioetatik kanpoko borroka, estrategia.

Abstract

European socialist tradition met turbulent attempts of strategical redefinition in the last decades of the 19th Century and the first of the 20th. The spreading of this movement, however, took place full of ideological clashes, so it ended up gathering varied positions. The most prominent continuities and breakdowns between the movement leaders were in fact caused by the different views on the political power and the behaviour towards the State.

Keywords: seizing power; revolution, state, parliamentarianism, noninstitutional politics, strategy.

1. Sarrera eta motibazioa

Artikulu honetan historiaren denbora-lerroan atzera egingo dugu eta XIX. mende bukaera eta XX. mende hasiera arteko europar tradizio sozialistan jarriko dugu ikusmira. Alde batetik, Alemaniako Alderdi Sozialdemokrataren (SPD) ideologo esanguratsuenei eskainiko dizkiegu lerrook: Karl Kautskyri, Rosa Luxemburgi eta Anton Pannekoeki; eta, bestetik, iraultza sozialista bukatuena pentsatu eta gauzatu zuen Alderdi Sozialdemokrata Errusiarraren (POSDR) buru politikoari: Vladimir Lenini.

Izan ere, 1880ko hamarkadatik aurrera, alemaniar sozialdemokrazia Europako alderdi sozialista indartsuena izatera igaro zen; eta, haren inizatibaz Bigarren Internazionala eratu zen 1889an. Hori horrela, alderdi alemaniarraren bilakaerak eta barne eztabaidek ondorengo alderdi sozialdemokraten programa politikoak baldintzatu zituzten, tartean, errusiarrarenak (Ragionieri, 1973: 15; Reiman, 1983: 95). Alabaina, eragin hura ez zen inondik inora lineala edo argia izan; kontrara, SPDaren baitan proposamen kontrajarriak eta eztabaida biziak

existitu ziren eta bere buruzagien posizioak aldakorrak izan ziren mementoan mementoko aukera politikoen arabera.

Nolanahi ere, Lehen Mundu Gerraren eztrandak areagotutako kontraesan sozialek eta boltxebikeen erreferentea zen SPDa gerraren alde jarri izanak buruzagi boltxebikea haren estrategiaren nondik-norakoak berraztertzeraz eraman zuten (Getzler, 1983:35). Pixkanaka, Luxemburgen eta Pannekoeken idatziek eta ekintzek bere onarpena irabazi zuten, 1917ko martxoan haien fakzioari iraultzarako gaitasuna aitortu zien arte (Badia, 1967: 185). Urte bat geroago, Kautsky ezaguna egin den arnegatzaile izenondoarekin iraindu zuen (Lenin, 1918¹).

2. Arloko egoera eta ikerketaren helburuak

XX. mendeko tradizio sozialistaren doktrina politikoa eraketa oso ikertua izan bada ere, haren interpretazioek zenbait mito izan dute, maiz, oinarri. Sarri askotan, iradoki izan da sozialismoaren bilakaeraren baitan etapa itxiak eta autonomoak daudela (Steinberg, 1980: 113); eta arazo berdintsuarekin egiten dugu topo garai historiko zehatz bakoitzaren ideologo nagusien inguruan zabaltzen diren ulerkerei heltzen diegunean. Zentzu horretan, marxismoaren inguruko ospe handiko lanetan ere, datozen lerroetan zalantzan jarri nahi diren gisa honetako interpretazioak ageri dira: Karl Kautsky erreformista izan zela, eta Leninek harekiko aurkakotasunean garatu zuela bere pentsamendua (Feldman, 1975: 6); Rosa Luxemburgek edota Anton Pannekoek Leninen oso ideia bestelakoak zituztela boterea hartzeko strategiaren eta alderdi-ereduaren inguruan... (Rodríguez, 2018: 30).

Nolanahi ere, azken hamarkada honetan garai historiko hau berrikusteari ekin dioten autoreak agertzen ari dira, bereziki mundu anglosaxoian. Joera berri horren adibidetzat har daitezke Jukka Gronowen *On the formation of marxism* izeneko 2015ko obra. Interesekoa zaigu ere Lars T. Lihren *Lenin Rediscovered. What is to be done? In Context* (2005) edota *Lenin* (2011); batik bat Leninen inguruko irakurketa berritzailea eskaintzen dutelako Karl Kautskyrekiko jarraitutasuna babesten duen heinean. Horrekin batera, 2012. urtean B. Day Richardek eta Daniel Gaidok argitaratutako *Discovering Imperialism. Social Democracy to World War I* izeneko konpilazioan, Leninengan eragin handia izan zuten fase historiko inperialistari buruzko Pannekoeken testuak jasotzen direla.

Azkenik, gaurkotasun handiko gai teorikoarekin topo egin dugula erakusten du, hain zuzen, azken bi hamarkada hauetan ezagutzen ez ziren egile hauen zenbait obra ingelesera itzultzen hasi izanak. Esate baterako, *The Historical Materialism Book Series* II. eta III. Internazionalerako ezagutu gabeko eztabaidak jasotzen ari da eta gerra osteko ingelesezko garrantzi handiko ikerketak biltzen. 2014an Peter Hudis hasi zen oraindik ekoizpen-prozesuan dagoen *The Complete Works of Rosa Luxemburg* konpilazioa

1 Lan honen izaera historikoa dela-eta, egingo ditudan aipuetan lehen argitalpen data hartuko dugu aintzat egileak aipatzeko. Nolanahi ere, bibliografian zehaztuko da zein edizio den erabiltzen ari naizena.

egiten. Azterketa hauek arretaz jarraitzeak bultzada handia eman diezaioke euskarazko ekoizpen akademikoari eta ikerketa munduari.

3. Ikerketaren muina

Artikulu honetan 1891. eta 1918. urte arteko Alemaniako eta Errusiako tradizio sozialdemokrata berreraiki nahi da. Horretarako, garai horretan erreferente ideologiko gorena izandako SPDaren formulazio estrategikoei eta bere buru politikoen arteko tira-birei erreparatu zaie; bai eta 1910ko hamarkadatik aurrera mundu mailako oihartzuna eskuratu zuen Leninen figuraren posizio aldaketak aipatu ere. Horren bidez, ikusarazi nahi da pentsamendu sozialista talkek eta eztabaida politikoez osatzen dutela; eta, Karl Kautskyren, Rosa Luxemburgen, Anton Pannekoeken eta Vladimir Leninen arteko harremanean askotariko elkar-eraginak eta hausturak izan direla oinarri.

Gauzak horrela, datozen ataletan XIX. mende bukaeran eta XX. mendearen lehen bi hamarkadetan, Alemaniako Alderdi Sozialdemokrataren baitan boterea hartzearen inguruan emandako eztabaida nagusiak aurkeztuko ditugu; bai eta horiek Leninen posizioetan izandako eragina ere.

3.1 Kapitalismoaren aurkako estrategia oparotasun garaietan: 1891eko Erfurterko Programa, azken Engels eta Leninen lehen posizio hartzeak

XIX. mendearen bukaerako europar mugimendu sozialistak zehaztu beharreko programa politikoaren zergatia ulertzeko, nahitaezkoa da koiuntura historikoak zabalduriko erroka berriei heltzea. Izan ere, hamarkada horietan kapitalismoaren modernizazio-prozesua martxan jarri zen. Horren eskutik, europar gizarteak oparotasun eta egonkortasun garaiak ezagutu zituen. Hori gutxi ez eta 1890. urtean sozialisten aurkako legeak baliogabetu izanak alemaniar gizartean giro demokrazia-zaleagoa arnas zitekeen sentsazioa eragin zuen (Haffner, 2005: 17-18).

Estatu-egituraren marko legal berriak sozialistek gutxietsi ezin zuten borrokarako esparrua sortu zuen; eta horrela erakusten zuen ere 1884 eta 1890 urteetako Reichstagaren hauteskundeetan SPDak irabazitako bozka kopuruak (lehen urtean, 549.990 bozka eta bigarrenean 1.427.323 bozka irabazi zituen-eta). 1891an alderdi sozialdemokrata alemaniarrak bere egindako Erfurterko Programa bereziki paradigmaticoa da, indarrean zegoen testuinguru legal berrirako strategiaren inguruko eztabaidari erantzun nahi baitzion (Broué, 1973: 15).

Hauteskunde bidezko borroka demokratikoa kapitalismoaren garai historiko berrian boterea hartzeko estrategia egokia izan zitekeela frogatzen zuen SPDaren arrakasta elektoralak. Hausnarketa berriei gorputz teoriko sistematikoa eman nahian idatzi zuten mundu mailako sozialdemokrazian ospea eta miresmena irabazi zuen alderdiaren ideologoez. «Parlamentarismo iraultzailea» izenda daitekeen instituzioen bidezko strategiaren justifikaziorik sakonena Karl Kautskyren *Botereranzko bidea* deituriko 1909ko obran aurki daitekeen

arren; gutxienez 1893. urtetik daude bide beretik doazen baieztapenak. Engels zaharra bera ere atmosfera legalistarekiko konfiantzak hartuta zegoen, eta Erfurteko Programarekiko kritikoko agertu bazen ere, funtsean, norabide berean zihozen adierazpenak egin zituen. Esate baterako, 1884eko hauteskundeetako arrakastak eraman zuen itxaropenez zehaztera «posible zela alderdiaren abiadura gorakorren ekuazioa matematikoki kalkulatzeko, eta beraz, haren garapenaren momentua ere» (Engels, 1884; hemen aipatuta: Steinberg, 1980: 118-120).

Testuinguru oso bestelakoa zen Errusiar gizartearena; besteak beste, gizarte autokratiko eta aztarna feudalez beterikoa zelako (Getzler, 1983:34). Horrela, SPDaren estrategia berriak eta Kautskyren lanak gertutik jarraitu zituen arren, Leninen iritziz bestelako fase historikoak zeharkatzen ari zen herrialde bakoitza. Zentzu horretan, ez zuen sekula babestu herrialde batean aplikagarria zena Errusiarako erabat imitagarria zenik (Johnstone, 1983b: 428).

3.2 Haustura estrategikoaren hastapenak. 1905ko Errusiar Iraultza, greba orokorraren auzia eta Rosa Luxemburg 1900ko hamarkadan. Parlamentarismoaren justifikazio teoriko kaustyarra eta Pannekoeken aurkaritza 1912an

Atal honetan, SPDaren korrante “ortodoxo” edo ofizialarekiko lehen kritika zorrotzak jorratuko ditugu. Zehazkiago, Jorge Feldmani (1975) jarraiki, alderdi alemaniarren baitan greba orokorraren inguruan emandako eztabaidei helduko diegu, horiek direlakoan XIX mende hasierako inplikazio estrategiko handiena izan dutenak.

1906ko *Greba orokorra, alderdia eta sindikatua* izeneko artikuluan, Rosa Luxemburg izan zen lehena 1905ko altxamendu errusiarren ereduari izaera orokorgarria aitortzen. Karl Kautskyk, ordea, gogorki kritikatu zuen obraren erradikalismoa, greba orokor errusiarra eredu babilizan aurkeztu zuelako eta Errusiaren eta Alemaniaren arteko egiturazko ezberdintasun ekonomiko eta politikoak ezabatzen zituelako (Feldman, 1975: 18). Horiek horrela, Karl Kautskyren eta SPDren posizio ofizialaren arabera, kasurik onenean, greba orokorra boterea hartzeko azken urratsa besterik ez litzateke, eta ez estrategia sozialdemokrataren berezko osagaia (Kautsky, 1912).

Garai hartan, emakume komunista sinetsita zegoen alderdiaren baitako iritzi-aniztasunaren seinale zirela zituzten posizio kontrajarriak eta, askoz jota, koiunturaren inguruko irakurketa ezberdinak baino ez zirela. Alabaina, hori baino sakonekoagoak ziren proposamenak babesten zituztelako aieruak ziren (Feldman, 1975: 12). Azken batean, buruzagi politiko bakoitzak kapitalismoaren fase berriaren ezaugarri ezberdina egiteak zekarren herrialde garatuetan sozialismorako trantsiziorako bestelako proposamenak babestea. Lau urte geroago, Rosa Luxemburgek berriz piztu zuen greba orokorraren inguruko eztabaida, oraingo honetan, Kautskyrekin partekatzen zuen Prusiako erreforma elektorala lortzeko borrokan bete beharreko paperaren inguruan. Tira-birak hartu zuen izaera koiunturala izan daiteke Lenin Kautskyren alde lerratu izanaren arrazoietako bat.

Hilabete gutxi batzuen buruan SPDaren jardun politikoaren eta kaleko langile-mugimenduaren eta instituzioen baitako borrokaren arteko harremanaren inguruko eztabaida berpiztu zen, oraingo honetan Pannekoek eta Kautskyren artean. Militante holandarraren aburuz kapitalismoaren fase berriaren ezaugarrietako bat kaleko altxamendu masiboen orokortzea bat izango zenez, horrek galdegiten zuen alderdi sozialdemokrataren taktika bat-bateko altxamenduen agerpena egokitzea, eta ez soilik instituzioetako lanei begira egotea (Pannekoek, 1912).

Eztabaida horretan, alde batetik, Kautsky buru zen SPDko doktrina sozialdemokrata antzeman dezakegu, gutxienez 1893tik formulatzen hasi zena eta alderdiaren lerro ofizial gisa eratu zena hamarkadatan zehar. Haren helburu gorena iraultza egitea bazen ere, haren aburuz honakoa soilik gauza zitekeen estatu-aparatua eskuratuz eta haren egituren baitan (Kautsky, 1912). Horrela, iraultza estatuaren barnean ematen den indarren eraldaketa gisa definiturik, hori estatuaren sakoneko eraldaketa baino ez litzateke (Kautsky, 1909). Are gehiago, iraultzaren helburua «estatu konkistatzea» izanik, horretarako estrategia «legebiltzarrean gehiengoa eskuratzea eta parlamentua botere legegileari gailentzea» (Kautsky, 1912: 11-12). Azken batean, buru alemaniarren aburuz, langile-masen botere ezaren erroa burgesiak estatuan duen boterea handitu izana da, gehiengoaren kaltetan. Horren aurkako antidotoa litzateke «botere legegilearen, exekutiboaren eta judizialaren arteko oreka berrezartzea» (Kautsky, 1912: 22).

Beste alde batetik, Pannekoeken formulazioetan programa politiko komunistaren printzipioak agertzen zaizkigu. Ildo parlamentarista kritikatu, zehaztu zuen kapitalismoaren funtzionamenduak berak, eta ez agintarien ustezko borondate txar edo kudeaketa eskas batek dakarrela berriaz krisiaren agerpena. Halatan, «arazo horiek soilik neurri batean dute euren oinarria legebiltzarren ebazpenetan, eta horregatik ezin dira erabat gainditu parlamentuaren bidez» (Pannekoek, 1912a). Horrek guztiak langile-klaseak boterea hartzea eta estatua hartzea bereiztera eraman zuen; are gehiago, «botere hartzeak burgesiak kontrolpeko duen estatuaren boterea suntsitzea galdegiten du» (Pannekoek, 1912b).

Azkenik, 1914ko abuztuan Lehen Mundu Gerrak eztanda egin izanak sozialdemokraziaren baitako kontraesan estrategikoak azalerazi zituen². Zentzu horretan, mundu mailako estrategia sozialista birdefinitzeko beharra lehen lerrora agertu zen Leninen kasuan (Getzler, 1983). Mundu mailako panorama politikoaren aldaketari gehitu zitzaizkion errusiar sozialdemokraziaren baitan estatuaren inguruko eztabaidak areagotu izana; eta horrek galdegin zion hamar urte horietan Errusiarako babesturiko estrategia ere berraztertzea (Getzler, 1983). Saiakera sistematizatzaile horri dagokio *Koaderno Urdina* izeneko estatuari buruzko oharra, zeintzuen abiapuntua Marx eta Engelsen idatzi politikoak eta Kautsky eta Pannekoeken 1912ko eztabaida hura izan ziren, besteak beste. Azterketa historiko-teoriko hori izan zen, hain

2 Izan ere, aurreko urteetan Bigarren Internazionalak gerra kondenatu bazuen ere, herrialde europar askotako buruzagi sozialdemokratek euren herrialdearen defentsa lehenesten bukatu zuten.

zuzen Errusiar Boltxebikeek boterea hartzeko prestaketei ekin ziotenean, *Estatua eta Iraultza* liburu paradigmaticoaren oinarria (Johnstone, 1983a).

Estrategiaren zehaztapenaren inplikazioen artean honako hauek dira azpimarragarriak: batetik, 1917ko otsaileko iraultza saiakeraren emaitza estatu-forma burgesa ezartzea izanenez (tsarraren abdikazioa zela-eta), komunisten proposamena ezin zitekeen burgesiaren geruza aurrerakoen eta langileen eta nekazarien arteko aliantza izan, lehenengok jada forma politiko propioa eskuratua baitzuten. Hori horrela, Pannekoeki jarraiki, langileek eta nekazari txiroek boterea eskuratzeko, ezinbestean indarrean zeuden instituzio politikoak suntsitu eta euren erakunde propioen bidez boterea eraiki behar zuten (Reiman, 1983: 39-40).

Bestetik, urte horretako gertakariak eraman zuten Lenin Europako erdialdearen eta ekialdearen arteko bereizketa lausotzera; eta, handik aurrera, Errusiarako proposatutako programa estrategikoa eta botere hartzeko eredia beste herrialdeetarako orokorgarria zela baieztatzen. Are gehiago, behin boltxebikeak boterera iritsita ahalegin guztiak zentratu zituen Alemanian ezaugarri berdineko iraultza sozialista gauza zedin (Badia, 1967: 183). Oraingo honetan, ordea, Kautskyrekin eta SPDrekin harreman guztiak apurturik eta Rosa Luxemburgek gidaturiko tendentzia espartakista izanik bere aliatu fidela (Lenin, 1917; hemen aipatuta: Badia, 1967: 184).

4. Ondorioak

Artikulu honetan, 1891. eta 1918. urte arteko Alemaniako Alderdi Sozialdemokrataren (SPD) baitako eztabaida politiko esanguratsuenak aurkeztu nahi izan ditugu, alderdiko hiru figura nagusiei erreparatuz: Karl Kautsky, Rosa Luxemburg eta Anton Pannekoekin. Halaber, ideologo hauen posizio politikoak Alderdi Sozialdemokrata Errusiarrean (POS DR) eta, zehazki, Vladimir Leninegan, izandako eraginari heldu nahi izan diogu.

Gauzak horrela, garai historiko honetan, mugimendu sozialdemokrataren baitan bi korrante politiko aurkari osatzen eta definitzen joan zirela: alde batetik, Kautskyren eraginpean hedaturiko tendentzia sozialdemokrata-zentrista izenda dezakeguna eta, bestetik, urteen poderioz elkarturiko Rosa Luxemburgek, Anton Pannekoek eta Vladimir Leninek babestutako tendentzia komunista. Euren arteko elkar-eragina aipatu dugun arren, korrante politiko bereziak bilakatu ziren boterea hartzeren inguruko ulerkerak eta estrategia ezberdinak babesten bukatu zutelako. Karl Kautskyren proposamen politikoaren arabera, kapitalismoa garaturik agertzen den herrialdeetarako estrategiarik eraginkorra instituzio demokratikoak erabiliz gehiengo elektoralak osatzen datza. Tendentzia komunistaren aburuz, ordea, boterea hartzea ez da estatua eskuratzearen sinonimo, ezpada langile-masak instituzioetatik kanpo ahalmen gaitasuna handitzen joatea eta estatu kapitalista suntsitzea.

Hala eta guztiz ere, bi tendentzia hauen agerpena eta aurkaritza ez zen bat-batekoa, bakuna eta norabide bakarrekoa izan. Kontrara, hamarkada

hauetan zehar elkarren miresmena zuten eta elkar eragiten zuten figura politiko hauen arteko zuzeneko hartu-emanak bistakoa da. Esaterako, gutxienez 1890ko hamarkadaren hasieran agertu ziren boterea hartzeko estrategia elektoralistaren lehen hastapenak. Horri dagokionez, Leninen posizioa bera aldakorra izan da: izan ere, Karl Kautskyrekiko miresmena zuen garaian ere hasita baitzegoen bide parlamentaristaren aldeko lanetan. Bestalde, hamarkadak igaro behar izan ziren SPDren baitako eztabaidek kutsu koituntural hutsa gainditu eta tendentzia politiko aurkarien forma hartu zuten arte. Aurkakotasuna erabat garatu ez zen arte, Leninek ez zituen Rosa Luxemburgen edota Pannekoeken posizioak babestu.

5. Etorkizunerako planteatzen den norabidea

Artikulu honetan mahai gaineratutako edukia abiapuntuko ikerketa baten emaitza baino ez da izan; zentzu horretan, zehaztapen eta argipenen beharra bistakoa da. Hiru dira aipatuko ditudanak:

Lehendabizi, aurkeztutako edukiari dagokionez, nabarmentzekoa da oraindik lehen mailako iturrietan sakontzea beharrezkoa dela Hori egiteak garai historiko honen arteko eztabaidei bestelako abiapuntuetatik heltzea baimenduko digu: nola ulertzen zuten kapitalismoaren bilakaera eta haren balizko erorketa, zein zen borroka politikoaren eta ekonomikoaren arteko harremana... Gainera, azken urte hauetan autore hauen lanak ingelesera itzultzen egoteak Euskal ikerketa munduari atek zabal diezazkioke.

Horrekin batera, oraingoan plazaratutakoa boterea hartzearen inguruko debateen aspektu zehatzak baino ez dira izan. Alabaina, interesgarria suerta daiteke aztergai ditugun autoreek erreferentziazko autore ziren Marx eta Engelsen testu teoriko-politikoekiko jarraitutasunak eta hausturak ere presente izatea.

Bigarrenik, ikerketa esparru berritzailea izan daiteke autore hauen arteko hartu-emanaren eta elkar-eraginaren inguruan planteatzen ari diren interpretazio berriei ere heltzea: horien artean, momentuz, aipagarriak dira akademia anglosaxoian kaleratzen ari diren ikerketak.

Bukatzeko, XIX. mende bukaerako eta XX. mende hasierako tradizio sozialistaren botereari eta estatuari buruzko hausnarketak aztertu nahi dituen ikerketa batek ezin dio Antonio Gramsciri muzin egin. Izan ere, autore sardiniarrak aurreko hamarkadetako irakaspen politikoak jaso eta kritikotasunez ikertu zituen, bai eta horien gainean Mendebaldeko estrategia sozialistarako proposamen berritzaileak egin ere. Leninen, boltxebikeen iraultzaren eta, oro har, aurreko zikloko militanteen lekukoa hartzea zen neurrian haren pretentsio politikoak, nahitaezkoa da Gramsciren lan politikoak jorratzea.

6. Erreferentziak

- Anderson, P. (1979). *Consideraciones sobre el marxismo occidental*. Siglo XXI.
- ___ (2007). *Las antinomias de Antonio Gramsci*. Akal, S.A.
- Badia, G. (1967). *Los espartaquistas (I). Los últimos años de Rosa Luxemburgo y Karl Liebknecht*. Editorial Mateu Balmes.
- Broué, P. (1973). *Revolución en Alemania (1917-1923) (I). De la guerra a la revolución. Victoria y derrota del 'izquierdismo'*. Grup germinal.
- Day, R. B. & Gaido, D. (eds.) (2011). *Discovering Imperialism. Social Democracy to World War I*. Brill, Historical Materialism Book Series, Volume: 33.
- Feldman. (1975). *Huelga general y socialismo. Encuesta internacional. Cuadernos de Pasado y Presente, 61*. (pp. 5-19).
- Getzler, I. (1983). "Octubre de 1917: el debate marxista sobre la revolución en Rusia". In E. J., Hobsbawm (ed.) *Historia del marxismo. El marxismo en la época de la IIIª Internacional (I)* (pp. 25-87). Editorial Bruguera, S.A.
- Gronow, J. (2015). *On the Formation of Marxism. Karl Kautsky's Theory of Capitalism, the Marxism of the Second International and Karl Marx's Critique of Political Economy*. Brill, Historical Materialism Book Series, Volume: 113.
- Haffner, S. (2005). *La revolución alemana de 1918-1919*. Inèdita Editores, S.A.
- Johnstone, M (1983a). "Lenin y la revolución", E J., Hobsbawm (ed.) *Historia del marxismo. El marxismo en la época de la IIIª Internacional (I)*. (pp. 135-171). Editorial Bruguera, S.A.
- ___ (1983b). "Un instrumento político de nuevo tipo: el partido leninista de vanguardia". In E. J., Hobsbawm (ed.) *Historia del marxismo. El marxismo en la época de la IIIª Internacional (I)*. (pp. 421-461). Editorial Bruguera, S.A.
- Kautsky, K. (S/A) [1909]. *El camino del poder*. MIA.
- ___ (S/A)[1912]. "La nueva táctica". MIA.
- Korsch, K. (1971). *Marxismo y filosofía*. Ediciones Era, S.A.
- Lenin, V. I. (2007) [1918]. *La revolución proletaria y el renegado Kautsky*. Fundación Federico Engels.
- Lewis, B. (2019). *Karl Kautsky on Democracy and Republicanism*. Brill, Historical Materialism Book Series, Volume: 196.
- Lih, L. T. (2005). *Lenin Rediscovered. What Is to Be Done? in Context*. Brill, Historical Materialism Book Series, Volume: 9.
- ___ (2011). *Lenin*. Reaktion Books.
- Luxemburg, R. (2013). *The complete Works of Rosa Luxemburg. Volume 1-4. Edited by Peter Hudis*. Verso Books.
- Pannekoek, A. (1912a). "Teoría marxista y táctica revolucionaria". Círculo Internacional de Comunistas Antibolcheviques.

- ____(1912b). “Acciones de masas y revolución”. In *Debate sobre la huelga de masas. Segunda parte. Cuadernos de Pasado y Presente* 63. (pp. 47-81).
- Ragionieri, E. (1973). “Lenin y la Internacional Comunista”. In Tercera Internacional. *Los Cuatro Primeros Congresos de la Internacional Comunista. Cuadernos Pasado y Presente*, 43 (pp. IX- XLIV). Ediciones Pasado y Presente.
- Reiman, M. (1983). “Los bolcheviques desde la guerra mundial hasta Octubre”. In E. J., Hobsbawm (ed.) *Historia del marxismo. El marxismo en la época de la IIIª Internacional (I)* (pp. 87-135). Editorial Bruguera, S.A.
- Rodríguez, E. (2018). *La política contra el estado. Sobre la política de la parte*. Traficantes de Sueños.
- Salvadori, M. (1980). “Kautsky entre ortodoxia y revisionismo”. In E. J., (ed.) *Historia del marxismo en la época de la IIª Internacional (II)* (pp. 215-257). Editorial Bruguera, S.A.
- Steinberg, H. (1980). “El partido y la formación de la ortodoxia marxista”. In E. J., Hobsbawm (ed.) *Historia del marxismo. El marxismo en la época de la IIª Internacional (II)* (pp. 103-127). Editorial Bruguera, S.A.